

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВО-МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У 1992–2016 рр.: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено історію становлення та розвитку системи військово-медичної освіти України після здобуття нею незалежності. Визначено, що військово-медична освіта у своєму розвитку пройшла три етапи: становлення, стагнації та відновлення потенціалу. Вказано, що в ході еволюції системи військово-медичної освіти склалась її структура, що включає Українську військово-медичну академію та військові кафедри цивільних медичних вищих навчальних закладів.

Ключові слова: Збройні Сили України, медичне забезпечення, військово-медична освіта, Українська військово-медична академія.

У сучасних умовах, коли Україна веде боротьбу за свою територіальну цілісність і суверенітет, відбиваючи агресію Російської Федерації (незалежно від того, якими «народними республіками» камуфлюється ця агресія), особливої гостроти набувають ті проблеми забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань, які в мирний час знаходились на другому плані. Повною мірою це стосується і питань медичного забезпечення. Бойові дії наочно показали як позитивні риси, так і недоліки системи військово-медичного забезпечення, яка будувалась в роки незалежності України і за умов мирного часу. Ці питання ще чекають повної, всебічної та об'єктивної оцінки, задля якої неодмінно має бути здійснений історичний аналіз еволюції української військової медицини. Нашою розвідкою ми зробимо спробу розглянути один із аспектів військово-медичного забезпечення, а саме – військово-медичну освіту в Україні у її історичному розвитку.

Деякі питання становлення й еволюції системи військово-медичної освіти в незалежній Україні вже розглядались низкою дослідників. Перш за все відзначимо достатньо

Казан Емілія Мар'янівна, здобувач, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Казан Е.М., 2016

ґрунтовні статті Б. Клішевича (із співавторами) [1; 2]. Одним із перших до вказаної проблематики звернувся В.В. Пасько [3; 4 та ін.]. Результати його досліджень лягли в основу дисертації на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук на тему «Наукове обґрунтування сучасної системи підготовки кадрових ресурсів військової медицини в Україні» [5]. Окремі аспекти історії розвитку військово-медичної освіти розглянуті також у статтях О. Нікітюка [6], В. Андронатія та В. Савицького [7], І. Гончаренка [8] та ін. Однак більшість вказаних публікацій має фрагментарний характер, торкаючись лише окремих навчальних закладів чи аспектів підготовки фахівців. До того ж написані вони були, здебільшого, досить давно, і в них не відображені зміни, що відбувались останніми роками.

На момент проголошення незалежності України й створення власних Збройних Сил наша держава практично не мала системи підготовки військово-медичних кадрів – із 35 вищих військових навчальних закладів, які успадкувала наша держава від СРСР, не було жодного військово-медичного [7, с. 56]. Формуючи таку систему, можна було використати одну з прийнятих у світі моделей. Б. Клішевич, І. Гончаренко та Я. Заруцький відзначають, що усі прийняті у світі системи навчання військових лікарів можна звести до трьох зразків:

1. Відсутність окремої системи військово-медичної підготовки як такої. Майбутні військові лікарі готуються у цивільних вищих навчальних закладах і проходять лише короткочасну спеціалізацію з питань військової медицини. Перевагою такої системи є її відносна дешевизна, тому вона застосовується в країнах із невеликими збройними силами, де економічно недоцільно утримувати окремі військово-медичні навчальні заклади (наприклад, Бельгія та Португалія). З іншого боку, вона вимагає встановлення високих посадових окладів для військових медиків, щоб збройні сили могли конкурувати за випускників медичних навчальних закладів з цивільними працедавцями у галузі медицини.

2. Підготовка військових лікарів лише у спеціалізованих навчальних закладах (військово-медичні школи у Франції чи Військово-медична академія в Італії). За такої

системи збройні сили без особливих проблем отримують потрібних для них фахівців, однак утримання спеціалізованих військово-медичних навчальних закладів є недешевим. За такої системи акцент у витратах зміщується в галузь освіти.

3. Мішана система, коли певна частина вакансій військових лікарів заповнюється випускниками цивільних вишів, а решту – спеціалізованих військово-медичних навчальних закладів. Вона застосовується, зокрема, у США та Німеччині. Такою була і радянська система з Військово-медичною академією ім. С.М. Кірова та військово-медичними факультетами при цивільних медичних інститутах. Російська Федерація використовує цю ж систему, успадковану від СРСР [1, с. 90-91].

Загальною рисою для усіх цих систем є підхід до підготовки військового лікаря як до тривалого, багатоступеневого і безперервного процесу, що потребує значного напруження творчих сил при засвоєнні теоретичних знань і практичних навичок [2, с. 85].

Першим кроком до створення системи підготовки військово-медичних кадрів стала Постанова Кабінету Міністрів України № 490 від 19 серпня 1992 р. «Про реформу системи військової освіти», одним із пунктів якої передбачалось створити військово-медичне відділення при Українському державному медичному університеті на базі військових кафедр Київського медичного інституту та Київського інституту вдосконалення лікарів, що ліквідуються, а також передбачити формування в структурі цього відділення наукового центру військової медицини. Цією ж Постановою ліквідовувались військові кафедри Донецького, Луганського, Тернопільського та Чернівецького медичних інститутів [9]. Ключовим напрямом розвитку військово-медичної освіти проголошувалась інтеграція її з цивільною медичною освітою [3, с. 185].

Якщо спробувати підігнати модель військово-медичної освіти, яка почала формуватись в Україні в 1992 р., до якогось із вищенаведених зразків, то ми помітимо, що точного збігу немає. З одного боку, підготовка військових лікарів зосереджувалась у одному спеціалізованому

відділенні, з іншого – воно було інтегроване у цивільний університет. Однак така ситуація зберігалась недовго. 16 жовтня 1995 р. виходить Постанова Кабінету Міністрів України № 820 «Про створення Української військово-медичної академії» [10]. Відповідно до неї створювався окремий вищий військово-медичний навчальний заклад, включений до сфери управління Міністерства оборони України, але водночас інтегрований з цивільною системою медичної освіти. Вказана Постанова передбачала, що Міністерство охорони здоров'я має «забезпечити підготовку військових лікарів в Українській військово-медичній академії з клінічних та загальномедичних дисциплін на навчально-науковій та матеріальній базі Українського державного медичного університету імені О.О. Богомольця та Київського державного інституту вдосконалення лікарів». Одночасно із Постановою № 820 була прийнята й Постанова № 819, яка передбачала утворення у вищих медичних навчальних закладах кафедр екстремальної та військової медицини [11]. Ці кафедри мали забезпечити створення підготовленого резерву лікарів для роботи в умовах природних та техногенних катастроф, а також, за необхідності, – в системі військової медицини. Станом на 2002 р. працювало 16 таких кафедр (14 – в медичних університетах, медичній та фармацевтичній академіях і дві – в Харківському та Запорізькому інститутах удосконалення лікарів). Методичне керівництво цими кафедрами здійснювалось Українською військово-медичною академією. Однак ці кафедри були теоретичними, а не клінічними, що не сприяло високоякісній підготовці майбутніх військових лікарів.

Ще одним важливим напрямом формування військової освіти став початок підготовки військових фельдшерів (за класифікацією НАТО – помічників лікаря). Питання про необхідність підготовки таких фахівців в Україні порушувалось у 1995–1996 рр. ректором Одеського медичного університету академіком В.М. Запорожаном, який пропонував налагодити її на базі очолюваного ним університету та Одеського медичного училища № 3 [6, с. 98]. Однак вибір був зроблений на користь іншого міста

й іншого навчального закладу. Спільний Наказ Міністерства охорони здоров'я України і Міністра оборони України від 8 грудня 1997 р. № 346/450 «Про цільову підготовку лікарів та помічників лікарів для Збройних Сил України у вищих медичних навчальних закладах» передбачав створення Відділення підготовки помічників військових лікарів у Вінницькому медичному коледжі ім. академіка Д.К. Заболотного. Навчання здійснювалось за чотирирічною програмою на базі неповної середньої освіти. У 2001 р. відбувся перший випуск лікарських помічників, первинними посадами для яких були командир медичного взводу, начальник медичного пункту – начальник медичної служби окремого батальйону (дивізіону). Випускникам присвоювався кваліфікаційний рівень «бакалавр». Всього до 2007 р. коледж випустив понад 500 таких фахівців. Однак з 2004 р. набір у це відділення припинився, а 2007 р. воно було ліквідоване [6, с. 101-102]. Таким чином, підготовка середнього медичного персоналу для Збройних Сил України припинилась.

Загалом досвід організації підготовки лікарських помічників для Збройних Сил України виявився не надто вдалим – що, однак, не означає непотрібності цієї категорії медичного персоналу. Світова практика свідчить, що на одного військового лікаря повинно припадати три-чотири лікарських помічники (фельдшери) [1, с. 96]. Ця проблема була далеко не єдиною, яка супроводжувала становлення системи військово-медичної освіти України. Зокрема, під час науково-практичної конференції «Проблеми військової охорони здоров'я і шляхи її реформування», що проходила у 1998 р. на базі Української військово-медичної академії, її учасники відзначали значний некомплект професорсько-викладацького та наукового складу. Також нагальним було удосконалення клінічної та навчально-лабораторної бази навчальних закладів, осучаснення кваліфікаційних характеристик, освітніх програм та інших документів, які визначали зміст військової медичної освіти [12, с. 9-10].

На жаль, у 2000-х роках суттєвих змін на краще в системі військово-медичної освіти не відбулось. Дослідники характеризують той час як період стагнації, зумовлений

непрофесійним реформуванням військово-медичної служби [1, с. 97]. На нашу думку, слід говорити навіть не про стагнацію, а про деградацію військово-медичної освіти, свідченням чого може служити зроблена у 2007 р. спроба ліквідувати Українську військово-медичну академію. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1303 передбачалось вивести із складу Української військово-медичної академії Науково-дослідний інститут проблем військової медицини Збройних Сил, Головний військовий клінічний госпіталь, Центральну стоматологічну поліклініку, Центральну санітарно-епідеміологічну лабораторію, Центральну судово-медичну лабораторію Міністерства оборони, а також центральні і головні лікувальні заклади Служби безпеки, Міністерства внутрішніх справ, Державної прикордонної служби. Сама ж академія (вірніше, те, що від неї зосталось) реорганізовувалась у Військовий інститут Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика [13].

На щастя, реалізувати цей задум не вдалось, і у 2009 р., відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 467, було відновлено функціонування Української військово-медичної академії як основного закладу військово-медичної освіти і науки в нашій державі [14]. Однак упродовж кількох років у Академії була відсутня власна клінічна база.

Суттєвого скорочення упродовж 2000-х років зазнали підрозділи цивільних медичних вищих закладів освіти, що здійснювали навчання військових лікарів за програмою підготовки офіцерів запасу. Якщо у 2002 р. у цивільних вишах існувало 16 кафедр екстремальної та військової медицини, то у 2010 р. залишилось тільки три кафедри медицини катастроф та військової медицини [15, 16]. За три роки ситуація залишалась незмінною – функціонувало лише три вказані кафедри [16, с. 225].

У 2013 р. до структури Української військово-медичної академії повернули Науково-дослідний інститут проблем військової медицини Збройних Сил України [17]. Таким чином, структура Академії набула такого вигляду:

– навчальний відділ, відділ особового складу, стройовий відділ, відділ виховної роботи, відділ матеріально-технічного забезпечення, фінансово-економічна служба;

– Військово-медичний інститут у складі двох факультетів (підготовки військових лікарів і перепідготовки і підвищення кваліфікації) і 11 кафедр;

– Науково-дослідний інститут у складі семи відділів і двох лабораторій [7, с. 57].

Клініко-практична підготовка слухачів Академії здійснюється на базі Головного військово-медичного клінічного центру «Головний військовий клінічний госпіталь», Військово-медичного клінічного центру професійної патології особового складу Збройних Сил (м. Ірпінь Київської обл.), Центральної стоматологічної поліклініки Міністерства оборони України та Київської міської клінічної лікарні швидкої медичної допомоги [18]. Відповідно до Правил прийому, Українська військово-медична академія приймає на навчання за відповідними програмами підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістр громадян України – випускників вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів України віком до 28 років, які виявили бажання проходити військову службу в Збройних Силах України та є офіцерами медичної служби запасу, а також військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом, офіцерського складу медичної служби віком до 30 років [19, с. 3-4]. Підготовка здійснюється за спеціальностями «Лікувальна справа» (спеціалізації «Загальна практика – сімейна медицина», «Хірургія», «Анестезіологія» – термін навчання 3 роки та «Терапія», «Інфекційні хвороби» – термін навчання 2 роки), «Медико-профілактична справа» (спеціалізація «Епідеміологія» – термін навчання 2 роки), «Стоматологія», «Фармація», «Організація медичного забезпечення військ (сил)» (термін навчання для усіх – 2 роки) [19, с. 2].

Суттєві зміни відбулися й у системі навчання військових лікарів за програмою підготовки офіцерів запасу. Постанова Кабінету Міністрів України № 48 від 1 лютого 2012 р. визначала, що така підготовка здійснюється лише у чотирьох вищих навчальних закладах, у тому числі Українській військово-медичній академії та трьох

цивільних вишах (Запорізькому державному медичному університеті, Тернопільському державному медичному університеті ім. І.Я. Горбачевського та Харківському національному медичному університеті) [20]. 25 березня 2015 р. до цього документа були внесені зміни Постановою № 143, відповідно до якої військові кафедри створювались ще у семи цивільних медичних вишах [21].

Підсумовуючи результати нашої розвідки, відзначимо, що система військово-медичної освіти України у своєму розвитку пройшла три етапи. Перший з них припадав на 1990-ті роки і відзначався становленням цієї системи. На другому етапі (2000-ні роки) відбувалась стагнація і навіть деградація цієї системи. Третій етап (приблизно з 2012 р. і по наш час) характеризується поступовим відновленням потенціалу системи військово-медичної освіти завдяки оптимізації структури Української військово-медичної академії та значному розширенню (з 2015 р.) мережі цивільних медичних вишів, які здійснюють підготовку офіцерів запасу. Характеризуючи структуру системи військово-медичної освіти, яка склалась в Україні, відзначимо, що вона наближається до американської: із одним спеціалізованим військово-медичним навчальним закладом, який здійснює підготовку за магістерськими програмами, та низкою цивільних вишів, які забезпечують підготовку додаткової кількості військових лікарів (у тому числі й для резерву).

У нашому дослідженні ми зосередили увагу головню на структурній еволюції системи військово-медичної освіти України за роки незалежності. Питання, що стосуються змістовного наповнення військово-медичної освіти у його історичній ретроспективі, потребують подальшого вивчення.

1. *Клішевич Б.А.* Військово-медична освіта в Україні: становлення та шляхи подальшого розвитку / Б.А. Клішевич, І.Ф. Гончаренко, Я.Л. Заруцький // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2011. – Вип. 28. – С. 88–99.
2. *Клішевич Б.А.* Історія становлення медичної освіти в Україні як державного нормативного компонента військово-медичної освіти / Б.А. Клішевич, Ю.В. Рум'янцеv, І.Ф. Гончаренко // Медична освіта. – 2011. – № 1. – С. 84–90.

3. *Пасько В.В.* Інтеграція цивільної та військово-медичної освіти / В.В. Пасько // Тези допов. наук.-практ. конф. «Наукомісткі технології подвійного призначення» (Київ, 19–24 квітня 1994 р.). – Київ: КВІУЗ, 1994. – С. 185.
4. *Пасько В.В.* Національна система військово-медичної освіти в Україні / В.В. Пасько // Медична освіта. – 2000. – № 1. – С. 55–60.
5. *Пасько В.В.* Наукове обґрунтування сучасної системи підготовки кадрових ресурсів військової медицини в Україні: автореф. дис. ... доктора медичних наук: 14.02.03 / В.В. Пасько. – К., 2002. – 20 с.
6. *Нікітюк О.В.* Підготовка військових фельдшерів для збройних сил України (1997–2007 рр.) / О.В. Нікітюк // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 16. – С. 96–103.
7. *Андронатій В.Б.* Українська військово-медична академія – центр підготовки висококваліфікованих військово-медичних фахівців для Міністерства оборони України та інших органів виконавчої влади / В.Б. Андронатій, В.Л. Савицький // Наука і практика. – 2014. – № 1. – С. 56–62.
8. *Гончаренко І.* Підвищення кваліфікації кадрів військової медицини як предмет наукового аналізу / І. Гончаренко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2014. – Ч. 2. – С. 79–89.
9. Постанова Кабінету Міністрів України № 490 від 19 серпня 1992 р. «Про реформу системи військової освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/490-92-%D0%BF>.
10. Постанова Кабінету Міністрів України № 820 від 16 жовтня 1995 р. «Про створення Української військово-медичної академії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/820-95-%D0%BF>.
11. Постанова Кабінету Міністрів України № 819 від 16 жовтня 1995 р. «Про взаємодію медичних служб Збройних Сил та інших військових формувань із державною системою охорони здоров'я і про створення загальнодержавної системи екстремальної медицини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/819-95-%D0%BF>.
12. *Білий В.Я.* Завдання військово-медичної освіти та науки на етапі реформування Збройних Сил України / В.Я. Білий, В.В. Пасько // Проблеми військової охорони здоров'я і шляхи її реформу-

- вання: Зб. наук. праць Української військово-медичної академії. – К.: УВМА, 1998. – С. 4–10.
13. Постанова Кабінету Міністрів України № 1303 від 8 листопада 2007 р. «Про реорганізацію Української військово-медичної академії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1303-2007-%D0%BF>.
 14. Постанова Кабінету Міністрів України № 467 від 13 травня 2009 р. «Про заходи щодо подальшої оптимізації мережі вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/467-2009-%D0%BF>.
 15. Черних Ю.О. Військова освіта України: стан, проблеми, перспективи інноваційного розвитку / Ю.О. Черних // Збірник наукових праць ЖВІ НАУ. – 2011. – Вип. 4. – С. 13–21.
 16. Черних Ю.О. Актуальні проблеми розвитку системи військової освіти в контексті подальшого реформування Збройних Сил України / Ю.О. Черних // Військова освіта. – 2013. – № 1. – С. 224–236.
 17. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 983-р від 28 листопада 2012 р. «Про оптимізацію мережі державних наукових установ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/983-2012-%D1%80>.
 18. Навчально-матеріальна база [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://med-akademiya.com.ua/basa>.
 19. Правила прийому до Української військово-медичної академії у 2016 році. – К.: УВМА, 2015. – 18 с.
 20. Постанова Кабінету Міністрів України № 48 від 1 лютого 2012 р. «Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-%D0%BF>.
 21. Постанова Кабінету Міністрів України № 143 від 25 березня 2015 р. «Про оптимізацію мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/143-2015-%D0%BF/paran13#n13>.

Надійшла до редколегій 10.09.2016 р.

Рецензент: С.В. Лук'янченко, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Казан Э.М.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ВОЕННО-МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ В 1992–2016 ГГ.: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье исследована история становления и развития системы военно-медицинского образования Украины после обретения ею независимости. Определено, что военно-медицинское образование прошло в своем развитии три этапа: становления, стагнации и восстановления потенциала. Указано, что в ходе эволюции системы военно-медицинского образования сложилась её структура, включающая Украинскую военно-медицинскую академию и военные кафедры гражданских медицинских высших учебных заведений.

Ключевые слова: Вооруженные Силы Украины, медицинское обеспечение, военно-медицинское образование, Украинская военно-медицинская академия.

Kazan E.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF MILITARY MEDICAL EDUCATION IN UKRAINE IN 1992–2016 YEARS: HISTORICAL ASPECTS

The article examines the history of military medical education formation and development in Ukraine since independence. Determined that military medical education in its development passed through three stages of development: formation, stagnation and recovery of potential. Indicated that during the evolution of military medical education has developed its structure, including the Ukrainian Military Medical Academy and the Military Medical Department of civilian universities.

Key words: Armed Forces of Ukraine, medical support, military medical education, Ukrainian Military Medical Academy.